

ROBESPIERRE

I NYARE HISTORIESKRIVNING

Av docent STEN CARLSSON

MAXIMILIEN Robespierre var politiskt verksam under fem år, från 1789 till 1794. Hans egentliga storhetstid började först 1793. Skulle hans betydelse mätas efter längden av hans verksamhet, vore det omöjligt att räkna honom till franska historiens stormän. Han skulle då endast kunna ställas i klass med t. ex. Polignac och Boulanger. Men hans insats gjordes under några av de mest ödesmättade åren i Frankrikes historia, och han har mer än någon annan kommit att förkroppsliga den franska revolutionen, både dess frihetspatos och dess tyranni. Näst Napoleon torde han vara den mest omskrivne av alla franska statsmän. Han har förblivit en realitet, ett tillhygge i växlande politiska strider.

Redan den äldre Robespierre-litteraturen företer en stark splittning, mellan å ena sidan panegyriker som *Louis Blanc* (1847—55), en av februarirevolutionens stormän, och *Ernest Hamel*, vars Robespierre-biografi (1865—68) alltjämt är kvantitativt överträffad, och å andra sidan kritiker som *Jules Michelet* (1847—53) och *Hippolyte Taine* (1875—84). För Taine, som är kritisk mot hela revolutionen, är Robespierre den typiske jakobinen, revolutionsmannen framför andra, en pedantisk och fanatisk skolmästare, som slutligen blir bödel. Men ingen av dessa författare går till botten med problemen, ingen söker på allvar kontakt med primärmaterialen. Deras arbeten ha numera främst historiografiskt intresse.

Provföreläsning över förelagt ämne vid Uppsala universitet den 10 mars 1952, här återgiven i lätt bearbetat skick. Enstaka uppgifter ha hämtats ur tidskrifterna *Annales historiques de la révolution française* (särsk. årg. 1932, betr. A. Mathiez) och *La révolution française*, ur översikter av H. Jörgensen i (Dansk) *Historisk Tidskrift*, X: 2 (1934) och av F. Lindberg i (Svensk) *Historisk Tidskrift* 1934, samt ur Lydia Wahlströms arbete *Revolution och religion* (1936). Jfr också G. Bellonis essäistiskt hållna biografi över A. Aulard (1949).

Epokbildande blevo *Alphonse Aulards* vid mitten av 1880-talet inledda forskningar rörande franska revolutionens historia. Aulard sökte sig till arkiven och gav ut väldiga urkundssamlingar. I sitt författarskap undviker han alla ovidkommande spekulationer. De agerandes yttranden jämföras med deras handlingar, fraserna skalas bort. Ett starkt verklighetssinne präglar allt vad Aulard skriver.

Aulard var född 1849. Hans världsbild formades under den tid, då det andra kejsardömet störtade samman och den tredje republiken bildades. Som en lidelsefull, journalistiskt verksam anhängare av det radikala partiet deltog han under årtiondena efter 1871 i kampen för den republikanska författningens fulla genomförande i parlamentarisk och konstitutionell anda och för kulturlivets frigörelse från den katolska kyrkans hegemoni. I påvedömet såg han frihetens svåraste vedersakare. Hans bibel var 1789 års förklaring om de mänskliga rättigheterna. Revolutionens historia var för honom en strid mellan 1789 års idéer och de kontrarevolutionära krafterna. Som förste innehavare av den professur i franska revolutionens historia, som Paris stad 1886 lät inrätta vid Sorbonne, kom han att framstå som den borgerliga vänsterns officiella historiograf. Han tog initiativet till bildandet av ett sällskap för forskningar i revolutionens historia samt blev redaktör för dess tidskrift *La révolution française*.

Aulard ägde den intellektuelle radikalens skepsis mot både hjältedyrkan och masskult. I den mästerliga sammanfattning, som avslutar hans 1901 utgivna huvudverk, *Histoire politique de la révolution française*, betecknar han 1789 års generation som en genomsnittsgeneration, varken överlägsen eller underlägsen andra släktled; han tillägger stillsamt, att de många dekapiteringarna förmodligen efter hand sänkte nivån något under genomsnittet. Någon individuell hjälte vill han inte utpeka. Revolutionens hjälte är för honom det franska folket, men icke massan, utan folket organiserat i små anonyma grupper, vilka ingrepp vid de avgörande tillfällena, t. ex. den 14 juli 1789 och den 10 augusti 1792.

Denna utgångspunkt innebär ingen likgiltighet för de handlande personerna. Tvärtom: Aulard är starkt intresserad av biografiska och psykologiska problem. Med sin realistiska läggning drages han framför allt till Danton. Denne framstår för honom som en opportunist i ordets bästa mening, en man som tog vara på tillfällena och förde det sunda förnuftets talan. Avrättningen av Danton den 5 april 1794 blir för Aulard en av revolutionshistoriens värsta

illdåd. Särskilt tung faller domen över Robespierre, som under skenet av att vilja hjälpa sin gamle vapenbroder ökade raden av anklagelser mot honom för att sedan profitera av hans undergång.

Aulard skrev aldrig någon biografi över Robespierre. Men denne spelar en stor roll i hans författarskap, särskilt fram till 1901. Skenbart erinrar hans värdering om Taines. Men Aulard underkänner Taine som historiker på grund av hans abstraktioner och hans brist på akribi. Med sin brinnande kärlek till revolutionen kan Aulard omöjligt biträda Taines uppfattning, att Robespierre var den typiske revolutionsmannen. Tvärtom söker han göra gällande, att Robespierre i grund och botten stod i de reaktionära krafternas tjänst.

Aulard förtiger inte Robespierres kamp för jämlikhetsidéerna. Han betonar, att Robespierre i oktober 1789 var en av de ytterst få deputerade, som krävde allmän rösträtt såsom en följd av rättighetsförklaringen. I Robespierres i april 1791 avgivna deklARATION om folkets sunda politiska instinkt ser han en viktig orsak till hans hastigt växande popularitet. Men i fortsättningen framstår Robespierre för Aulard inte som folkviljans ledare utan som dess servile tjänare. Robespierre blev inte någon klar republikan förrän i augusti 1792, då folket definitivt tog ställning mot kungadömet. Sedan gick hans främsta traktan ut på att överbjuda girondisterna i radikalism, trots att enligt Aulard den enda verkliga klyftan mellan girondister och jakobiner bestod däri, att de förra voro federalister, medan de senare företrädde huvudstadens centralistiska intressen. När Robespierre i april 1793 talade om progressiv beskattning och dekreterade, att de som levde i överflöd stodo i skuld till dem som levde under existensminimum, var detta enligt Aulards mening blott taktik, inte något uttryck för socialistiska tendenser. Beviset för sin tes finner Aulard främst däri, att Robespierre efter girondens fall den 2 juni avstod från att söka realisera sina reformkrav.

Skräckväldet 1793—94 bar enligt Aulard i första hand Robespierres signatur. Det var ett uttryck för hans måttlösa härsklystnad och långsinthet. Om han någon gång visade mildhet, var det av taktiska skäl. När han i november 1793 utslungade sitt anatema över ateismen som en aristokratisk religion, oacceptabel för folket och skadlig för staten, var det hans mål att krossa Hébert och dennes ultraradikala anhang. Därvid lyckades han vinna stöd hos den mera moderate Danton, som lät övertyga sig om att en dylik

frontförändring var politiskt nödvändig. I själva verket sökte Robespierre spela ut Hébert och Danton mot varandra för att på så sätt bli av med båda, ett mål som på våren 1794 också uppnåddes. Men Robespierres religiösa politik, som analyseras av Aulard i en 1892 utgiven avhandling om de revolutionära kulterna 1793—94, hade enligt Aulards åsikt också ett ideologiskt inslag, som ur antiklerikal synpunkt måste te sig ytterst komprometterande: han var till hälften katolik. När Robespierre i november 1793 förklarade sig alltsedan ungdomen ha varit en ganska dålig katolik, ser Aulard i denna formulering ett vittnesbörd om att han trots allt inte ville helt överge sin barndomstro. Det viktigaste beviset för sin tes finner Aulard däri, att Robespierre faktiskt ingrep mot förföljelserna av den katolska religionsutövningen, varigenom han räddade den franska katolicismen. Själv inrättade Robespierre den 7 maj 1794 en mystisk-deistisk statsreligion, ägnad det Högsta väsendet. Den 8 juni presiderade han i egenskap av konventets president vid den stora festen för det Högsta väsendet. Hans mål var att bli pontifex och diktator i en person.

Nästa led i Robespierres kamp för enväldsmakten blir för Aulard prairiallagen den 10 juni, varigenom försvarsadvokater och vittnesmål avskaffades, moraliska bevis sattes i stället för materiella och döden blev enda straffet för revolutionens, d. v. s. Robespierres fiender. Under de följande 7 veckorna dömdes av revolutionstribunalet i Paris 1 400 människor till döden, fler än förut under 13 månader. Samtidigt verkade i en del av landsorten den på Robespierres förslag tillkomna s. k. Orangekommissionen, som på kort tid tog livet av över 300 personer.

Till sist gjorde sig dock Robespierre omöjlig. De franska trupernas seger vid Fleurus den 26 juni blir för Aulard vändpunkten. Föreställningen att fäderneslandet var i fara gav vika, och skräckväldet förlorade sin motivering. Robespierres fiender slöto sig samman. Pariskommunen kunde inte rädda honom. Den 10 thermidor år II, d. v. s. den 28 juli 1794, föll hans huvud på schavotten.

Aulards Robespierre-bild är noga genomtänkt. Den är klar och logisk samt stödd på ett stort vetande och en ingående källanalys. Men Aulard var lika litet som någon annan historiker obunden av sin egen ideologiska och sociala miljö. Det var att vänta, att hans uppfattning skulle möta kritik.

Ödets ironi ville, att den skarpaste oppositionen skulle komma från en av Aulards egna lärjungar, *Albert Mathiez*. Född 1874 tillhörde Mathiez en generation, vars världsbild formades under

en tid, då den stora konstitutionella kampen var i princip avgjord, medan däremot de sociala frågorna trängde på. Mathiez var själv starkt påverkad av marxismen. Men han blev ingen partiman. Hans liv vigdes åt vetenskapen.

Mathiez var på äldre dagar angelägen att betona, att han inte började sina historiska studier för Aulard. Men han bekände samtidigt, att han läste dennes skrifter med brinnande intresse. Omkring sekelskiftet kom han i kontakt med honom och förvärvade doktorsgraden som hans lärjunge 1903—04. Hans dissertationer — två till antalet som alltid i Frankrike — gällde de revolutionära kulterna under perioderna 1796—1801 resp. 1789—92. De lågo med andra ord mycket nära lärofaderns avhandling av år 1892. Den första och större dissertationen var tillägnad Aulard. I dessa på grundlig källforskning vilande arbeten är Mathiez ännu en följsam lärjunge, som inte anmäler större avvikelser än sådana, som kunna förenas med en tillbörlig respekt.

Det var emellertid ur Aulards synpunkt ödesdigert, att Mathiez' uppmärksamhet kom att fästas vid de religionshistoriska problemen. Ty just på detta område voro Aulards teser utan tvivel lättast att angripa. Redan 1903 anmärkte Mathiez i förbigående, att kulten av förnuftet och kulten av Högsta väsendet, vilka för Aulard framstodo som två skilda ting, av många samtida ansågos identiska och att den senare kulten i själva verket var ett fullkommande av den förra. Detta var en farlig tanke, ty om den tänktes till slut, blev det inte mycket kvar av Robespierres ställning som religionsstiftare, och det blev också svårt att draga någon skarp gräns mellan honom och ateisterna. Tydligen hade Mathiez redan nu en annan uppfattning av Robespierre än Aulard. Det kan nämnas, att den av Mathiez beundrade socialistledaren *Jean Jaurès* redan 1902 i det populära samlingsverket *Histoire socialiste* hade tecknat en övervägande ljus bild av Robespierre, särskilt i hans egenskap av social reformator.

I en uppsats 1905 utvecklar Mathiez sin kritik. Han prisar Aulard för att han har gjort slut på den klerikala uppfattningen, att de revolutionära kulterna voro att jämställa med maskeradupptåg. Men Mathiez vägrar att instämma med Aulard, när han i förnuftskulten ser ett uttryck för Héberts och i kulten för Högsta väsendet ett uttryck för Robespierres politiska strävanden. För Mathiez äro båda kulterna samma andas barn. De livas av samma patriotiska lidelse, en känsla som Mathiez inte tvekar att kalla religiös.

Detta var upptakten till en brytning. Det avgörande steget togs 1908, då Mathiez deltog i bildandet av ett sällskap för Robespierreforskning och startade en egen tidskrift, *Annales révolutionnaires* (numera fortsatt av *Annales historiques de la révolution française*). Därmed fick han ett forum för sin växande kritik mot Aulard. Dock uppstod aldrig någon direkt vetenskaplig fejd mellan de båda forskarna. Aulard, som levde till 1928, blev djupt sårad av angreppen men gick själv aldrig i svaromål.

För Mathiez blev det en angelägen uppgift att avvisa beskyllningarna mot Robespierre för att ha varit katolskt sinnad. I skriften *La révolution et l'église* (1910) ironiserar han över de små krav, som Aulard ställer på epitetet »kristen», då han inordnar både Rousseau och hans lärjunge Robespierre i de troendes skara. För Mathiez är Robespierre en deist utan vare sig kristna eller mystiska inslag. Politiska motiv bestämde hans attack mot Hébert. Därvidlag samarbetade han inte med Danton. Robespierre var och förblev en vän av avkristningen men ansåg den inopportun, särskilt med hänsyn till de båda republikerna Schweiz och Förenta staterna, de enda nationer av betydelse, med vilka Frankrike upprätthöll diplomatiska förbindelser. Men därjämte påverkades han av sin fanatiska respekt för tankefriheten. Att han på något sätt skulle ha räddat den franska katolicismen, vill Mathiez inte höra talas om.

En genomförd Robespierre-apologi skymtar här som den närmaste forskningsuppgiften. Men Mathiez valde tills vidare en annan väg: han kastade sig över Danton. I en serie skrifter, av vilka den första kom ut 1912, underbygger han de gamla beskyllningarna mot Danton för att ha tagit mutor av revolutionens fiender. Direkta uttalanden i samtida källor sammanställas med iakttagelser rörande Dantons privatekonomi. Slutsatserna äro delvis ofrånkomliga. Enligt Mathiez' egen åsikt voro »dantonisternas» försök att avvisa eller bagatellisera anklagelserna inte blott gagnlösa utan också komprometterande. Den tyske dantonisten *H. Wendel* fick en gång en bok från Mathiez med en dedikation, vari rehabiliteringen av Danton förklaras vara en skymf mot sanningen och ett tecken på en tvetydig och för demokratien farlig politik.

Angreppet på Danton ställde Robespierre i en särskilt fördelaktig dager, eftersom hans rykte för obesticklighet har förblivit oanfrätt. Från 1915 sysslade Mathiez mera direkt med sin hjälte. Någon biografi skrev han inte, men Robespierre är huvudpersonen i en rad större och mindre specialarbeten samt spelar en stor roll

i det för en bredare publik avsedda översiktsarbetet *La révolution française* (1922—27), som betecknande nog slutar med Robespierres död. Försörjningsproblemen under det första världskriget skärpte Mathiez' blick för de ekonomiska svårigheterna under skräckväldet. Han hävdar med obestriddig talang, att maktkoncentrationen 1793 till stor del var betingad av ekonomiskt nöd tvång. Robespierres kamp mot inflationen är i Mathiez' ögon ett led i klasskampen. Robespierres motståndare, thermidormännen, gåvo upp denna kamp för att därmed gynna bourgeoisien, som nu kunde trycka ned proletariatet för ett sekel framåt. Höjdpunkten i Robespierres reformlagstiftning finner Mathiez i ventôse-lagarna från februari och mars 1794, enligt vilka de s. k. misstänkta beslagtagna egendom inte som förr skulle säljas utan fördelas bland fattiga patrioter. Målet var en allmän egendomsutjämning. I fråga om prairial-lagen är Mathiez ännu 1920 angelägen att betona, att hela välfärdsutskottet, inte Robespierre ensam, bar ansvaret, och han tänker sig då, att Robespierre, som just hade utsatts för två attentatsförsök, vid denna tid var gripen av en sorts febril exaltation. Men senare finner Mathiez en för Robespierre bättre förklaring: prairiallagen bör ses som ett led i klasskampen och som en logisk följd av ventôse-lagarna; genom att rättsförfarandet gjordes mer summariskt, påskyndades egendomsutjämningen. I sin sociala kamp kom emellertid Robespierre i motsättning till bourgeoisien, som med påtaglig framgång sökte sabotera ventôse-lagstiftningen. Denna strid är för Mathiez den avgörande faktorn under thermidorkrisen.

Sålunda blir Robespierre i Mathiez' ögon den store demokratiska folkledaren, vars program har ett starkt socialistiskt, nästan kommunistiskt inslag. Men det är att märka, att Mathiez uttryckligen avböjer att kalla Robespierre för ideolog. Han betecknar honom i stället som en realpolitiker, en stor statsman, samtidigt en av de mest lysande talare, som någonsin har funnits.

Av allt detta följer, att Mathiez med harm måste avvisa Aulards uppfattning av Robespierre som en småskuren opportunist. Men han vänder sig också mot de mera direkta anklagelser, som har riktats mot Robespierre. Han sammanfattar dem i tre punkter:

1) Robespierre motsatte sig avkristningen och ville själv bli pontifex. Denna tes hade Mathiez bemött redan i sina tidigare skrifter.

2) Robespierre svek sin vapenbroder Danton. Denna beskyllning vänder Mathiez därhän, att Robespierre tvärtom var alltför lojal

mot sin rival, som var väl förtjänt av sitt öde. Mathiez kan emellertid inte komma ifrån, att Robespierre under rättegången mot Danton nedskrev några anteckningar om honom, vilka vittna om ett glödande hat; Mathiez har själv ederat dessa notiser. Enligt hans uppfattning, som nog tål åtskillig kritik, nöjde sig Robespierre med att nedskriva sanningen.

3) Robespierre var ansvarig för skräckväldets blodsorgier. Detta var den viktigaste anklagelsen, och Mathiez utvecklar mycken talang för att gendriva den, särskilt i skriften *Robespierre terroriste* (1920—21). Han menar, att skräckväldet var både ekonomiskt och militärt nödvändigt; det gjorde väldiga tjänster åt det nationella försvaret och var ett led i klasskampen. Flertalet av de avrättade voro uppenbara brottslingar. Att en och annan oskyldig också strök med, var inte så egendomligt; dylika ting hände i stor omfattning vid de franska krigsrätterna under första världskriget. Robespierre var själv inte blodtörstig. När han visade mildhet, t. ex. genom att rädda 73 girondister eller genom att lägga sig ut för Ludvig XVI:s syster, madame Elisabeth, handlade han inte av taktiska bevekelsegrunder. Vidare var han ingen diktator. Åklagaren vid revolutionstribunalet, Fouquier-Tinville, var t. ex. hans personlige fiende. Under juli 1794, då antalet offer i Paris var ojämförligt störst, deltog Robespierre inte i välfärdsutskottets verksamhet.

Det blir inte många skuggor, som falla över bilden. Mer än någon annan framhäver Mathiez Robespierre-gestaltens betydelse för den franska nationalandan. 1920 gör han gällande, att Robespierresällskapet har bidragit till en moralisk uppräckning i Frankrike under de sistförflutna, skickesediga åren. Men han betonar också ihärdigt, att hans syften äro rent vetenskapliga och objektiva och att han inte vill sätta någon Robespierre-legend i Danton-legendens ställe. Man har svårt att instämma med honom, när man läser en harang som denna: »När vi ägna våra krafter och all vår håg åt att återupprätta hans minne, tro vi oss inte blott tjäna den historiska sanningen, utan äro också förvissade om att vi gagna detta Frankrike, som borde förbli vad det var under Robespierre, rättens förkämpe, de förtrycktas hopp, förtryckarnas skräck, världens fackla.»

Mathiez var en passionerad personlighet, som fick många anhängare och många motståndare, både inom och utom Frankrike. Sin största yttre triumf upplevde han, då han 1926 efter 15 års verksamhet som professor i landsorten övertog Aulards f. d. läro-

stol vid Sorbonne. Längre fick han inte verka på denna plats. Han dog 1932, mitt under en föreläsning, tydligen överanstängd av sin enorma produktivitet. Hans sista ord voro: *je vais continuer*.

Av Mathiez' talrika lärjungar vågade sig ingen på någon större uppgift rörande Robespierres biografi. Däremot gjorde de många specialundersökningar, särskilt om förhållandena under skräckväldet i olika provinser. Närmast det rent biografiska området kom norrmannen *Arne Ordning*, som disputerade i Oslo 1930 på en avhandling om välfärdsutskottets ryktbara polisbyrå, ett ämne som hade valts i samråd med Mathiez, åt vilken Ordning dedicerade sin avhandling. Fastän polisbyrån inte fungerade mer än under skräckväldets tre sista månader, var ämnet mycket betydelsefullt. Mot Mathiez' påpekande, att Robespierre under den s. k. stora skrällen inte deltog i välfärdsutskottets arbete, ha nämligen hans vedersakare, dock inte Aulard, genmält att Robespierre likväl genom polisbyrån utövade ett stort inflytande, ett påstående som möter redan i thermidorpropagandan. Med stöd av ett omfattande primärmaterial vederlägger Ordning denna tes. Han visar, att Robespierres befattning med polisbyrån upphörde vid samma tid som han drog sig undan utskottet och att man inte kan finna några spår av maktsträvanden eller personliga påtryckningar. De viktigaste ärendena gingo hela tiden genom utskotten, inte endast välfärdsutskottet utan också — och i högre grad — genom utskottet för den allmänna säkerheten, som behärskades av Robespierres fiender, vilka inte tyngdes av några som helst humanitära skrupler.

Ordings tekniskt mönstergilla avhandling underbygger alltså, så långt den räcker, Mathiez' teser. Ordings helhetssyn är också densamma som Mathiez', ehuru han är angelägen att understryka, att lärofadern inte har försökt påtvinga honom sina personliga idéer. I sistnämnda passus ligger måhända en antydning om vissa divergenser. I själva verket pekar avhandlingen på flera punkter utöver Mathiez. Att Robespierres polisiära anteckningar för det mesta vittna om en mycket rigorös inställning, säger kanske inte så mycket. Viktigare är, att Ordings redogörelse förmedlar ett intryck av en ganska kuslig folkstämning i Robespierres Frankrike. I arbetarnas ovilja mot lönestoppet ser Ordning på goda grunder en viktig orsak till thermidorkrisen. Han framhåller också, att Robespierres centralbyråkratiska strävanden ledde till att basen för hans regim smalnade; den jakobinska opinionsbildningen

ute i landet tynade bort, när jakobinerna själva togo hand om makten. Robespierre blev ett offer för sin egen centralisering. I denna framställning ligger en indirekt och kanske omedveten kritik av Mathiez' uppfattning om thermidormännen som eländiga skurkar, vägledda blott av kortsynta egoistiska beräkningar.

Utanför Frankrike har diskussionen om Robespierre i rätt hög grad förmått frigöra sig från den ur vissa synpunkter högst olyckliga uppdelningen i »dantonister» och »robespierrister». Mycket självständig till dessa skolbildningar står t. ex. den tyske historikern *Adalbert Wahl*, som bekant en eminent kännare av revolutionens förhistoria. Han utgav redan 1910 en liten biografisk studie om Robespierre. På striden mellan Aulard och Mathiez, som ännu egentligen blott rör de religiösa frågorna, ser Wahl med en viss överlägsenhet. Han anser, att Aulard har gjort de minsta misstagen men förkastar också hans uppfattning. Robespierre är i Wahls ögon en osympatisk men betydande person. Efter 1789 års statsupplösning hävdade han åter den starka statens betydelse. Sina politiska och religiösa principer ställde han i statsnyttans tjänst. Skräckväldet hade i all sin ohygglighet en förnuftig mening: det bröt den inre anarkien och den lokala självstyrelsen. Robespierres mål var enväldet. Hans tankar fullföljdes av statsman, som var oändligt mycket större än han: Napoleon.

Det är inte svårt att sätta in denna Robespierre-bild i sitt miljösammanhang. Wahl var född 1871. Han var en trogen son av det wilhelminska Tyskland, som var en produkt av Bismareks statsbyggande och centraliserande gärning, utförd med hjälp av blod och järn, fylld av en viss respekt för jämlikheten men utan varmare känsla för den individuella friheten. Det är anmärkningsvärt, att Wahl från sin konservativa utgångspunkt har större förståelse för Robespierre än senare de kommunistiska historikerna. I Sovjetunionen har Robespierre nämligen blivit utdömd som en typisk småborgare.

Aulards, Mathiez' och Wahls uppfattningar av Robespierre äro vitt skilda från varandra. Men i ett avseende äro de lika: de lägga huvudvikten vid politikern Robespierre, inte vid ideologen. Skillnaden ligger främst i värderingen av Robespierres statsmannabegåvning och i tolkningen av hans politiska syften.

På denna punkt har en omsvängning skett under de allra senaste decennierna. Under 1900-talets första tredjedel voro Robespierrebiografierna mycket tunnsådda. Men efter de båda stora mästarnas bortgång skedde en förändring. Under åren 1934—38 utkommo i

Frankrike, Tyskland, Storbritannien och Förenta staterna ett dusintal Robespierre-biografier, de flesta visserligen utan större vetenskapligt värde. Gemensamt för åtminstone de allra flesta av dem är, att de ställa ideologen Robespierre i centrum på bekostnad av realpolitikern och opportunisten. Såväl detta faktum som det stora intresset för Robespierre under dessa år har en mycket naturlig förklaring: den tyska revolutionen 1933. Diktatorernas och de totalitära ideologernas storhetstid var inne. Världen fick en åskådningsundervisning i hur även en västerländsk stat kan omformas med hjälp av en ideologi. För den historiskt intresserade låg frestelsen nära till hands att betrakta Robespierre som de moderna diktatorernas förelöpare. Engelsmannen *R. Korngold* (1937) kallar honom kort och gott för den förste moderne diktatorn. I amerikanen *J. M. Eagans* 1938 utgivna dissertation om den »nationelle diktatorn» Robespierre är det inte Hébert och Danton, som oftast ställas vid Robespierres sida utan Hitler, Mussolini och Stalin, i regeln uppträdande i broderlig sämja. Punkt för punkt jämföres Robespierre med de moderna diktatorerna, jakobinklubben och dess avläggare med de totalitära partierna. Parallellen saknar inte intresse, men den har drivits över karikatyrens gräns. Någon verklig diktator var Robespierre aldrig.

Den innehållsrikaste och kanske också mest vetenskapliga av dessa Robespierre-biografier är skriven av engelsmannen *J. M. Thompson* (1935). Han skildrar Robespierre som en demokrat, profet och puritan, men till sin karaktär avundsjuk, misstänksam och hämndlysten samt utan statsmannagåvor, likväl genom sin konsekventa kamp för 1789 års idéer en av historiens stora gestalter. En liknande helhetsbild möter i två tyska biografier (*F. Sieburg* 1935, *P. R. Rodhen* s. å.). Mest originell är engelsmannen *R. Somerset Wards* biografi (1934), som säger sig vara en »studie i förfall». Dess huvudtes är, att Robespierres idealistiska själ förföll under maktens fördärvliga inflytande. Han stupade på sitt andliga höghod och sin självupptagenhet, som var ett utslag av i barndomen förvärvade mindervärdeskänslor. På sistone företedde han tecken på en begynnande sinnessjukdom. Den moderna psykologien — mera Adler än Freud — kommer här till tals. Robespierre liknas inte vid Hitler men väl vid Stalin, medan den mera begåvade men mindre principfaste Danton jämföres med Trotski. Studien fyller inte de högsta vetenskapliga anspråk, men den saknar icke värde.

Bland 1930-talets arbeten kan också nämnas amerikanen *D.*

Greers statistiskt-sociala undersökning rörande skräckväldet (1935). Hans forskning har senare förts vidare av ett par landsmän (*J. B. Sirich* 1943, *J. L. Godfrey* 1951). Den sociologiska metoden har här applicerats på massavrättningarna, men knappast på ett sätt som Mathiez skulle ha gillat. Huvudintrycket måste nämligen bli, att skräckväldet karakteriserades av en blind planlöshet och att lokala och personliga tillfälligheter hade ett stort spelrum. Det har visserligen hävdats, att avrättningarna i juli 1794 skulle ha fått en mera medveten social syftning i anslutning till ventôse-lagarna (*Godfrey*). Beviset härför, nämligen att antalet i Paris avrättade adelsmän hastigt steg, förefaller dock föga övertygande, särskilt med tanke på att ventôse-lagarnas upphovsman, Robespierre, just i juli höll sig utanför den aktiva politiken. Tendensen under juni 1794, då han bör ha gjort sig mera gällande, var den rakt motsatta.

Det viktigaste bidraget till Robespierre-forskningen under senare tid härrör emellertid från en fransman, *Gérard Walter*, eljest känd främst som revolutionens bibliograf. Han fullbordade 1946 en stor Robespierre-biografi, vars båda första delar hade utkommit 1936 och 1939. Det är ett alltigenom vetenskapligt verk, i hög grad byggt på primärforskning. En rad gängse föreställningar om skilda episoder i Robespierres liv undanröjas eller korrigeras. Författaren ser som sin uppgift att skriva om mannen, icke om verket, att framlägga akterna i målet, icke att försvara eller anklaga. Han visar större veneration för Mathiez än för Aulard men är på många viktiga punkter mycket kritisk även mot den förre. Sålunda betonar han Robespierres aktivitet i samband med Dantons fall, och han framhåller, att skräckväldet var en integrerande del i Robespierres politiska system. Dennes brist på handlingskraft i svåra situationer ävensom hans förföljelsemani framträder ganska tydligt. Vad man saknar i detta innehållsrika arbete, är en fördjupning av den psykologiska och idéhistoriska analysen samt ett försök till syntes. Robespierres tankevärld presenteras först efter den egentliga levnadsskildringen, och läsaren får intet klart begrepp vare sig om idéernas betydelse för handlingarna eller om deras historiska sammanhang. Robespierres omstridda religiösa och sociala strävanden beröras mycket flyktigt. Trots att Walter är sakligare, fördomsfriare och noggrannare än Aulard och Mathiez, äger hans verk inte samma historiografiska och allmänt vetenskapliga intresse som deras.

Alltjämt synes Robespierre ha en ganska svag plats i national-

medvetandet. Ur politisk synpunkt har hans ställning icke varit den bästa. Vänstern har ju varit starkt splittrad i sina värderingar, och de mera högersinnade historieskrivarna ha varken visat något större intresse eller någon nämnvärd uppskattning, vare sig de ha prisat Danton på Robespierres bekostnad eller ha låtit båda framstå som skäligen maktlösa redskap för förvirrade partiintressen. På den senare linjen står t. ex. *Jacques Bainville* (1924), som menar att inte ens Robespierre själv visste, för vilka mål han kämpade. Det är under dylika förhållanden inte så egendomligt, att hans landsmän ännu icke ha hedrat honom med någon staty, blott med en byst, som 1933 uppsattes i hans födelsestad Arras till följd av Robespierre-sällskapets ivriga bemödanden. T. o. m. i Arras var man bekymrad över att hyllningar för stadens namnkunnige son skulle kunna komma alltför mycket buller åstad.

I varje historiografisk undersökning måste det bli en självklar uppgift att utröna, hur uppfattningen av ett historiskt problem har skiftat under trycket av växlande konjunkturer. En dylik frågeställning blir alltid fruktbar. Men detta faktum får inte leda till den tröstlösa konklusionen, att historieskrivningen blott är ett redskap för olika tidsströmningar. Så är inte fallet. För det första leder primärforskning alltid till faktiska resultat, som äro oberoende av alla konjunkturer. För det andra ha just olika forskares upplevelser av sin egen tid mycket stor betydelse för den historiska vetenskapens framsteg. Uppenbart ha sådana händelser och företeelser som februarirevolutionen, den tredje republikens konstitutionella utdaning, krigshushållningen 1914—18 och de moderna diktaturerna bidragit till att fördjupa bilden av Robespierre, sedan tydliga överdrifter och ensidigheter ha korrigerats. Sålunda leder den vetenskapliga debatten till en ökning av det faktiska vetandet och till ett berikande av problemställningarna.

Det är uppenbart, att varken Aulard eller Mathiez ha sagt mer än en del av sanningen om Robespierre. Det skulle kunna sägas, att Aulards bild saknar djupdimension, medan Mathiez' bild är överdimensionerad. Hos Aulard är bristen på idéhistoriska och sociala perspektiv tydligt märkbar. Blott på det religiösa området räknar han med ett ideologiskt element i Robespierres politik, men hans teser äro svåra att förena med hans helhetsbild. Mathiez gör sin hjälte till en genial ljusgestalt utan motsvarighet i historien. Man behöver inte gå längre än till Mathiez' egen tidskrift — efter hans död redigerad av den framstående revolutionsforskaren *G. Lefebvre* — för att finna invändningar mot denna idealisering.

Det är säkert sant, att Robespierre inte var personligen blodtörstig; däri liknar han många av historiens bödlar. Men hans ansvar för de principer och lagar, som gjorde massdödandet möjligt, kan inte bortförklaras. Tesen om skräckväldets militära nytta är helt oövisad och i sig själv osannolik; redan 1891 riktade *Albert Sorel* vägande invändningar mot den. Ventôse-lagarna äro mera att betrakta som politiska än som sociala instrument. Inte ens på papperet var utjämningsprincipen fullt genomförd; i verkligheten blev den det ännu mindre. Många av Robespierres ekonomiska åtgärder, som kunna förefalla socialistiska, höra naturligt hemma i en ordinarie krigshushållning.

Det är svårt att värja sig för misstanken, att Robespierres politiska betydelse i allmänhet har överskattats. Var han inte i högre grad, än som vanligen medges, en marionett i de stora krafternas spel, oförmögen att tämja de makter, som han själv hade varit med om att frambesvärja? Frågan är, om inte ideologen Robespierre är intressantare än statsmannen. En del meningssmottningar bero troligen därpå, att man inte har gjort tillräckligt klar skillnad mellan frihetsidealen, för vilka han var eller blev likgiltig, och jämlikhetsidealen, som otvivelaktigt behöllo ett grepp om honom. Hans förhållande till Rousseau är ännu inte ordentligt klarlagt. Robespierres ställning som representant för den sentimentala kulturströmningen kan preciseras bättre än hittills. En svensk får trots alla olikheter G. A. Reuterholm i tankarna. Denne politiker, som var två år äldre än Robespierre och kom till makten ungefär samtidigt med honom, företer ungefär samma blandning av sentimentalitet och känslökyla, av upplysningspatos och despotism. Gemensam är också den till förföljelsemåni stegrade skuggrädslan.

Den av Ward betonade frågan om Robespierres mentala utveckling tål också en analys, särskilt när det gäller hans allra sista tid. Varför drog han sig i slutet av juni 1794 undan det aktiva politiska livet? Att han av sina motståndare, säkerligen utan grund, utpekades som ansvarig för en överspänd gummas Messias-fantasier, ger på sin höjd den yttre förklaringen. När t. ex. Thompson hävdar, att Robespierre drog sig tillbaka av rädsla för att bli mördad och i hopp om att kunna övertänka det politiska läget, övertygar han inte, om det nämligen förutsättes att Robespierre var normal. Mördad kunde han bli över allt, och isolering var inte en lämplig utgångspunkt för en prövning av det ständigt växlande politiska läget. Vissa drag i Robespierres hållning under

thermidorkrisen, t. ex. hans ödesdigra förtegenhet mot de närmaste förtrogna, skulle måhända också kunna förklaras på psykiatrisk väg.

Säkert är, att Robespierre-forskningen inte behöver avstanna av brist på frågeställningar. Robespierre var knappast mera begåvad eller rikare facetterad än de andra revolutionsledarna. Men genom sin frihet från egennytta i mera småskuren mening är han intressantare som tidstyp. Vilka syften han hade och vilka idéer som tumlade om i hans hjärna, kan aldrig till fullo klarläggas. Uppenbart är, att han hela tiden spelade med högsta insats. I hans politiska bana möter på ett sällsynt gripbart sätt spänningen mellan frihet och jämlikhet, mellan individ och massa, mellan idealism och materialism. Eftervärlden skall inte upphöra att fängslas av denne egendomliga man, som ville störta tyrannerna och själv blev tyrann, som skapade martyrer och själv blev martyr.
